

Наталія Яшна

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
Україна*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ АРКТИКИ В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНОГО СУПЕРНИЦТВА КРАЇН У ДАНОМУ РЕГІОНІ

Nataliia Yashna

Dnipropetrivsk National University named after Oles Honchar, Ukraine

INTERNATIONAL LEGAL REGIME OF THE ARCTIC IN CONDITIONS OF GEOPOLITICAL RIVALRY OF THE COUNTRIES IN THIS REGION

The article is devoted to the relevant theme of modern international relations which is aimed to determine legal relations between the countries in the Arctic region on the background of their geopolitical rivalry. The necessity of consideration of this question is in connection with the expansion of the Arctic areas, due to melting of its glaciers, and encroachments of the Arctic states on new undiscovered regions become evident. At the same time arise diplomatic and legal disputes on the issue of belonging of new areas to this or that state. Quite acute conflict situations lead to the need to create an optimal model of international regime of the Arctic, which would satisfy all sides and will not lead to the deployment of military operations in this region. Against the background of these events there is a need to consider, analyze and find out a true international legal regime of the Arctic region in the interpretation of its implementation in practice among the leading countries of the world.

Key words: geopolitics, the Arctic region, international relations, the Arctic states, regime, the Arctic, international law.

Постановка проблеми. У зв'язку з віддаленістю й особливістю клімату Арктика досить тривалий час не була включена у глобальні процеси. До того ж Арктичний регіон був свого роду периферією в міжнародних відносинах. Цей регіон привертав увагу лише дослідників, рибалок, мисливців та невелику кількість підприємців. Арктика була середовищем спокійного проживання корінних народів Півночі. Однак вже в середині ХХ ст., завдяки зміні клімату та прискореному таненню льодів, Арктика трансформувалася у зону підвищеного інтересу усього світового співтовариства. Підвищення уваги з боку політичних та військових стратегів призвело до того, що Арктика опинилася і донині перебуває у фокусі уваги багатьох країн світу.

Зростання геополітичного значення Арктики відбулося завдяки відкриттю великих запасів вуглеводню на арктичному шельфі. Поряд з цим з'являється можливість створення нових торговельних маршрутів для судноплавних компаній. Можливий негативний вплив виробничої діяльності на стан довкілля та умови життя корінних народів надають екологічним проблемам геополітичного виміру. У результаті цього питання відносно делімітації арктичного шельфу та проблеми застосовності міжнародного морського права в Арктиці перетворилися на найважливіші теми світової політики.

Приарктичні держави, економічні інфраструктури та інтереси населення яких у багатьох аспектах пов'язані з просторовим і ресурсним потенціалом Крайньої Півночі, протягом десятиліть докладали зусилля задля господарського, культурного та іншого освоєння Арктичного регіону, його обороні, збереженню екології і природних ресурсів. Цей регіон вважався зосередженням політичних, правових, економічних, військових, стратегічних, екологічних та соціальних інтересів. Саме ці інтереси впливали на прийняття арктичними державами законодавчих актів і укладення між ними міжнародних договорів.

Надзвичайно вразлива, але багата природними ресурсами Арктика поки не захищена фундаментальним договором Росії, США, Канади, Данії та Норвегії, відносно регулювання міжнародних правових відносин в даному регіоні. На тлі всезростаючого геополітичного

суперництва країн в Арктиці виникає потреба у розгляді та аналізі юридичних механізмів формування правового поля відносин. Доцільно також розробити ряд рекомендацій відносно можливості створення нової моделі міжнародно-правового режиму Арктичного регіону.

Аналіз досліджень і публікацій. Арктичний регіон здавна був і є зосередженням політичних, правових, економічних і соціальних інтересів. Саме ці інтереси впливають на характер прийнятих державами законодавчих та інших нормативно-правових актів та укладених ними міжнародно-правових угод, що регламентують правовий режим арктичних територій. Так історичний процес заволодіння просторами Арктики супроводжувався юридичним оформленням країнами регіону належності їм частини континентів, земель, островів, архіпелагів з акваторіями Північного Льодовитого океану, владу над якими спочатку здійснювали лише де-факто. Віддаленість Арктики від центру цивілізації, суворі кліматичні умови, недостатній технічний прогрес робили цей регіон тривалий час недоступним для проникнення судів інших держав, а значить усували всяку можливість висунення країнами територіальних претензій відносно арктичних просторів, що мають певну специфіку. Так полярні території розглядали як райони, в яких прибережні держави мали особливі інтереси і права, які виходять з практики освоєння Арктики цими державами.

В умовах геополітичного суперництва країн в Арктичному регіоні велика увага приділяється саме питанням знаходження оптимальної моделі формування правових відносин на даній території. У XIX - XX ст. в правовій науці висловлювалися різні судження про правовий режим Арктики. В цілому їх зводять до таких положень, що даний регіон нікому не належить і знаходиться в спільному користуванні. Інші стверджують, що Арктика – це міжнародний кондомініум, яким володіють усі. Поряд з цим існує і система секторального поділу арктичних територій між арктичними державами.

Серед фахівців з даного питання слід відзначити як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Варто виокремити роботу С. Жильцова¹ – українського науковця, доктора політичних наук. Він відзначає, що однією із найбільш гострих і суперечливих зовнішньополітичних проблем сучасного розвитку Арктики є врегулювання її міжнародно-правового статусу. За минулі десятиріччя арктичні країни досягли в цьому питанні значних успіхів. Автор акцентує увагу на дискусіях країн щодо визначення міжнародно-правового статусу арктичних просторів. Наголошує, що всі процеси відбуваються на тлі посилення геополітичного суперництва країн в контексті боротьби за території, які багаті на вуглеводні ресурси.

Хотілось би відзначити роботу російського науковця Д.О. Сивакова², який у своєму науковому дослідженні висвітлив сучасні актуальні проблеми використання та охорони Арктичної зони. Також автор розглянув правові перспективи розробки і видобутку корисних копалин на зазначеній території. Досліджуючи дане питання, автор прийшов до висновку, що законодавство Росії досить сильно відстає від законодавчої бази Канади у частині правового регулювання питань відносно стимулювання морської, рибальської і арктичної діяльності.

При дослідженні даного питання хотілось би звернути увагу на роботу М.Н. Копилова³, доктора юридичних наук, який аналізує останні тенденції у формуванні правового режиму Арктики в результаті прийняття нових національних законів арктичними державами і регіональних міжнародних угод. Науковець наводить хронологію закріплення в міжнародному і національному праві секторальної теорії стосовно Арктики, висловлює свої міркування щодо майбутнього теорії інтернаціоналізації Арктики.

Основні риси міжнародного правового режиму Арктики в нових геополітичних умовах розглядав видатний український науковець Л. Тимченко⁴. Доктор юридичних наук на основі історичного аналізу дає рекомендації щодо вдосконалення правового поля. За його словами, арктичні проблеми з усією очевидністю демонструють необхідність створення нового правового

¹ Жильцов, С. (2014). Міжнародно-правовий статус Арктики (зовнішньополітичний контекст). *UA Foreign Affairs*. <<http://uaforeignaffairs.com/ua/zs/anglomovna-versija/view/article/mizhnarodno-pravovii-status-arktiki-zovnishnopolitich>> (2015, серпень, 30).

² Сиваков, Д.О. (2009). Право и Арктика: современные проблемы. *Вестник Удмуртского университета*, 2.

³ Копылов, М.Н. (2013). О правовом режиме Арктики. *Правовая инициатива*, 12.

⁴ Тимченко, Л. (2009). Росія й міжнародно-правовий режим Арктики. *Юридичний журнал*. <<http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3384>> (2015, вересень, 02).

режиму для Арктики загалом й у спеціальних сферах зокрема. Виходячи з висновків автора, процес створення нового правового режиму вимагає наявності лідера-держави або лідера-організації, яка б могла бути інструментом з прийняття рішень на основі консенсусу і публічної дипломатії.

З огляду на все вище вказане, слід відзначити на тому, що зараз в Арктиці відбувається досить активний процес геополітичного суперництва між країнами.

Поряд з цим кожна з арктичних країн намагається висувати виключні права на Арктичні території і закріплювати це у власному законодавстві. Поряд з цим кожна з держав підтримує ідею перетворення Арктики в зону миру й співробітництва, забезпечення екологічної безпеки, подальшого розвитку співпраці між арктичними державами та країнами, які знаходяться досить віддалено від даного регіону на основі норм міжнародного права.

Тому **метою** даної статті є проведення дослідження щодо геополітичного суперництва між арктичними країнами в Арктичному регіоні та формування в даних умовах оптимальної моделі міжнародного правового режиму Арктики.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зв'язку із специфікою географічного та геополітичного положення Арктики, науковою спільнотою та урядовими колами з давніх часів розроблялась міжнародно-правова концепція, в основі якої було покладено визначення особливої відповідальності та надання виключних прав, які б враховували законні інтереси арктичних держав. На сьогодні однією з важливих складових міжнародно-правового режиму Арктики є доктринальне обґрунтування приарктичними державами своїх територіальних претензій на власні права при використанні просторів та ресурсів цього регіону.

У XIX ст. юристи міжнародники в процесі пошуку шляхів вироблення правового режиму використання арктичних територій, сформулювали три принципово важливі напрямки, якими мало б відбуватись формування правових норм, що регламентують освоєння та використання ресурсів арктичного регіону:

- 1) Арктика – це унікальний простір, який перебуває у спільному користуванні цивілізаційної світової спільноти;
- 2) сприйняття у правовому сенсі Арктики як міжнародного кондомініуму, що належить до спільного володіння держав;
- 3) науковий підхід до Арктичного регіону, як до простору, поділеного на сектори, кожний з яких входить до сфери впливу прибережної до Арктики держави¹.

Таким чином, практичного використання набув підхід до Арктики, як до території, яка поділена на сектори. Однак не всі з країн поділяють та схвалюють даний принцип поділу і поряд з цим створюють геополітичне суперництво за зовнішні кордони континентального шельфу.

Канада й Росія, будучи найбільшими арктичними державами, дотримуються секторальної концепції для захисту своїх інтересів в Арктиці. Ще у 1925 р. Канада прийняла кілька законодавчих актів, які базувалися на секторальній концепції. Відповідно до положень цих законів суверенітет Канади поширювався на землі й острови в межах сектора, вершиною якого був Північний полюс. Канадське законодавство нічого не говорило щодо морських просторів у межах сектора. Деякі канадські політики і юристи стали тлумачити положення законодавства розширено й включати морські простори в канадський арктичний вектор. Росія (на той час Радянський Союз) взяв за приклад Канаду та в 1926 р. була прийнята постанова про те, що всі землі й острови, які були відкриті або могли бути відкриті в межах радянського сектора, проголошувалися територією СРСР.

США не підтримували і досі не підтримують канадську й російську позицію щодо Арктики. Сполучені Штати категорично проти арктичної секторальної концепції. Норвегія дотримується такого ж підходу. Обидві держави вважають, що в морській Арктиці, за зовнішнім кордоном територіальних вод, повинні застосовуватися всі свободи відкритого моря. Данія як суверен Гренландії підтримує цю позицію щодо Арктики².

Згідно Конвенції ООН з морського права 1982 р.³, до території арктичної країни включена 12-мильна зона територіального моря. Міжнародне морське право надає кожній країні право

¹ Анцелевич, Г.А. (2002). Международно-правовой статус и режим использования морских объектов общего наследия человечества. *Перспективы развития в порядке de lege ferenda*. Киев: УАЗТ, 20.

² Тимченко, Л. (2009). Росія й міжнародно-правовий режим Арктики. *Юридичний журнал*. <<http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3384>> (2015, вересень, 02).

³ Конвенция ООН по морскому праву 1982 г. <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/lawsea.pdf> (2015, вересень, 02).

декларувати 200-мильну економічну зону. Суверенні права на континентальний шельф автоматично належать кожній державі. Крім того, кожна держава може пред'явити права на інші ділянки морського дна за межами 200 морських миль, якщо зможе довести, що воно є продовженням їхнього континентального шельфу.

Зараз на арктичний шельф претендують три країни – Канада, Росія та Данія. США поки не є учасником Конвенції ООН з морського права і не може претендувати на розширення континентального шельфу. Однак Сполучені Штати намагаються іншими шляхами заволодіти територіями та водами Арктики. Так зацікавленість США у вирішенні арктичної проблематики в цілому була підтверджена у прийнятій п'ятьма арктичними країнами (Росією, США, Канадою, Норвегією та Данією) Ілуліссатської Декларації (2008 р.)¹. У ній, зокрема, було заявлено про те, що країни зобов'язані врегулювати територіальні претензії в рамках міжнародного права, як це відображено в Конвенції ООН з морського права 1982 р.² Декларація підтвердила, що нормативно-правова база забезпечується Конвенцією ООН, чого достатньо для управління Північним Льодовитим океаном, і немає ніякої необхідності в розробці нового міжнародно-правового режиму Арктики³. Таким чином, арктичні води визнані такими ж, як і в інших регіонах Земної кулі, з аналогічними правами на континентальний шельф, архіпелаги, острови, внутрішнє море і відповідними компромісними рішеннями, пов'язаними з проходом суден через суверенні морські води.

Сполучені Штати на сьогоднішній день знаходяться в досить вигідному становищі. Не будучи повноправним учасником Конвенції ООН з морського права 1982 р., США, з одного боку, змушені залишатися в ар'єргарді процесів управління арктичним регіоном, а з іншого боку, мають певні переваги, оскільки при формуванні національної політики щодо Арктики в меншій мірі обмежені міжнародними зобов'язаннями. Навіть у випадку приєднання до Конвенції 1982 р. вони мають можливість заявити про пріоритет свого національного законодавства над будь-якими конвенційними нормами. Зокрема, це стосується застосування ст. 76 Конвенції ООН 1982 р.⁴, що передбачають введення певних просторових і фінансових обмежень стосовно кордонів континентального шельфу та розробки його ресурсів.

Незважаючи на встановлені норми, ряд країн продовжують оскаржувати своє право на ті чи інші ділянки в арктичних широтах. Найвідомішим, відносно його великої території, є хребет Ломоносова, відкритий в 1948 р. радянськими експедиціями. Росія неодноразово подавала заяви до Комісії ООН по зовнішніх межах шельфу, пропонувала встановити нові кордони континентального шельфу Російської Федерації на підставі проведених досліджень хребтів Ломоносова і Менделєєва, але Комісія в 2002 р. лише порекомендувала продовжити дослідження, що призвело до боротьби за розширення власних економічних зон й інших країн.

Отже, тональність переговорам арктичних держав з питання міжнародно-правового режиму Арктики задають дискусії про терміни освоєння родовищ нафти і газу на шельфі арктичних морів. При цьому, як правило, відзначається, що ефективне освоєння арктичних родовищ неможливе без чіткого позначення зовнішнього кордону шельфу. Подібна постановка питання вказує на технічну неготовність більшості країн до розробки арктичних родовищ. У цьому плані, погоджуючись із необхідністю визначення кордонів арктичних просторів, необхідно усвідомлювати, що цей процес буде тривалим і затратним⁵.

Однак, не зважаючи на це, першою в арктичну боротьбу включилася Данія в 2004 р., почавши дослідження Північної Атлантики. Очевидно, що метою датських експедицій було

¹ Ілуліссатская Декларация. Конференция по Северному Ледовитому океану. Илулиссат, Гренландия. 27–29 мая 2008 г. <http://www.minregion.ru/activities/international_relations/696/697/664/700/2067.html> (2015, вересень, 02).

² Конвенция ООН по морскому праву 1982 г. <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/lawsea.pdf> (2015, вересень, 02).

³ Савин, Л. (2014). Борьба за Арктику. *Информационно аналитический портал ГЕОПОЛИТИКА*. <<http://www.geopolitica.ru/article/borba-za-arktiku#.Vfhm3VHtmko>> (2015, серпень, 30).

⁴ Ст. 76 Конвенции ООН по морскому праву 1982 г. <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/lawsea.pdf> (2015, серпень, 30).

⁵ Жильцов, С. (2014). Міжнародно-правовий статус Арктики (зовнішньополітичний контекст). *UA Foreign Affairs*. <<http://uaforeignaffairs.com/ua/zs/anglomovna-versija/view/article/mizhnarodno-pravovii-status-arktiki-zovnishnopolitich>> (2015, серпень, 30).

одержання доказів приналежності хребта Ломоносова до Гренландії. Тим не менш, в 2007 р. Росія провела нові дослідження, які дали підстави стверджувати, що спірний хребет є продовженням континентального шельфу Росії. Але альянс західних країн не збирався здаватися. На арену вийшла Канада, витративши до 2013 р. приблизно 200 млн. дол. на відповідні дослідження. Оскільки хребет Ломоносова тягнеться до Канадського арктичного архіпелагу, то Канада, всупереч фактам, зробила заяву про приналежність хребта до своєї території. Природно, що обидві країни не визнають претензій один одного і мають намір продовжувати оскаржувати своє право в ООН¹.

По відношенню до Арктики у кожної країни вироблена своя геостратегія, що спонукає до зростання геополітичного суперництва. Арктичні проблеми з усією очевидністю демонструють необхідність створення нового правового режиму для Арктики загалом, а й у спеціальних сферах зокрема. Процес створення нового правового режиму вимагає більш узгоджених дій зі сторони арктичних країн, які повинні не лише сперечатися та гнатися за новими арктичними територіями, а й створити такий міжнародний правовий режим в Арктиці, який задовольнив би не лише одну зі сторін, а усіх міжнародних акторів².

На рівні Арктики, як регіону, найбільш перспективною міждержавною інституцією є Арктична рада, створена з ініціативи Канади в 1996 р. Беручи до уваги геополітичну специфіку Арктики, Арктична рада могла б як і ОБСЄ, бути інструментом з консенсусного прийняття рішень і публічної дипломатії. Однак, на відміну від ОБСЄ, Арктична рада є складно структурованою організацією, що покликана лише об'єднувати зусилля урядів, корінних народів, місцевих адміністрацій і представників неарктичних держав, зацікавлених у сталому розвитку Арктики³.

Тому на сьогодні залишається відкритим питання відносно того, хто і як всупереч гонкам за територією, ресурсами та морськими шляхами буде спроможний запровадити новий правовий режим в Арктиці, покликаний забезпечити мирний і гармонійний розвиток цього важливого регіону Землі.

Висновки. На сьогодні дискусії про визначення міжнародно-правового режиму Арктичного регіону відбуваються на тлі посилення геополітичного суперництва арктичних країн в контексті боротьби за контроль над ресурсним потенціалом Арктики. Відповідно, перспективи визначення міжнародно-правового режиму Арктики перебувають під потужним пресингом суперництва за забезпечення надійного доступу до родовищ нафти і газу, розташованих у регіоні. З урахуванням особливостей формування міжнародно-правового режиму Арктики, слід зазначити, що розв'язання спірних питань багато в чому визначатиметься подальшою динамікою міжнародного співробітництва в цій сфері. Тому необхідним є розробка багатостороннього міжнародного договору, який би створив оптимальний баланс відносин між арктичними державами та захистив унікальний регіон нашої планети – Арктику.

References

1. Antselevich, G. A. (2002). *Mezhdynarodno-pravovoi status i rezhim ispolzovaniya morskikh obe'ktov obshego naslediya chelovechestva. Perspektivu razvitiya v poryadke de lege ferenda*. Kiev: UAZT.
2. Zhiltsov, S. (2014). *Mizhnarodno-pravovuy status Arktuku (zovnishnopolituchnoi kontekst)*. *UA Foreign Affairs*. <<http://uaforeignaffairs.com/ua/zs/anglomovna-versija/view/article/mizhnarodno-pravovii-status-arktiki-zovnishno-politich>>. (2015, serpen', 30).
3. *Iulissatskaya Deklaratsiya. Konferentsiya po Severnomy Ledovitomy okeanu*. 27-29 maya 2008 g. <http://www.minregion.ru/activities/international_relations/696/697/664/700/2067.html> (2015, veresen', 02).
4. *Kanada prosit otdat' ei Severnuj poljus i Arktiky* (2013). <<http://top.rbc.ru/politics/10/12/2013/893734.shtml>> (2015, serpen', 30).
5. *Konventsiya OON po morskomu pravu 1982 g.* <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/lawsea.pdf> (2015, veresen', 02).
6. Kopylov, M. N. (2013). *O pravovom rezhime Arktiki. Pravovaya initsiativa*, 12.
7. Savin, L. (2014). *Bor'ba za Arktiky. Informazionno analiticheskiy portal Geopolitika*. <<http://www.geopolitica.ru/article/borba-za-arktiku#.Vfhm3Bhtmko>> (2015, serpen', 30).
8. Sivakov, D. O. (2009). *Pravo i Arktika: sovremennye problemy. Vestnik Ydmyrskogo universiteta*, 2.
9. Timchenko, L. (2009). *Rosiya i mizhnarodno-pravovyi rezhym Arktuku. Juruduchnui zhurnal*. <<http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3384>> (2015, veresen', 02).

¹ Канада просит отдать ей Северный полюс и Арктику (2013). <<http://top.rbc.ru/politics/10/12/2013/893734.shtml>> (2015, серпень, 30).

² Сиваков, Д.О. (2009). Право и Арктика: современные проблемы. *Вестник Удмуртского университета*, 2.

³ Копылов, М.Н. (2013). О правовом режиме Арктики. *Правовая инициатива*, 12.